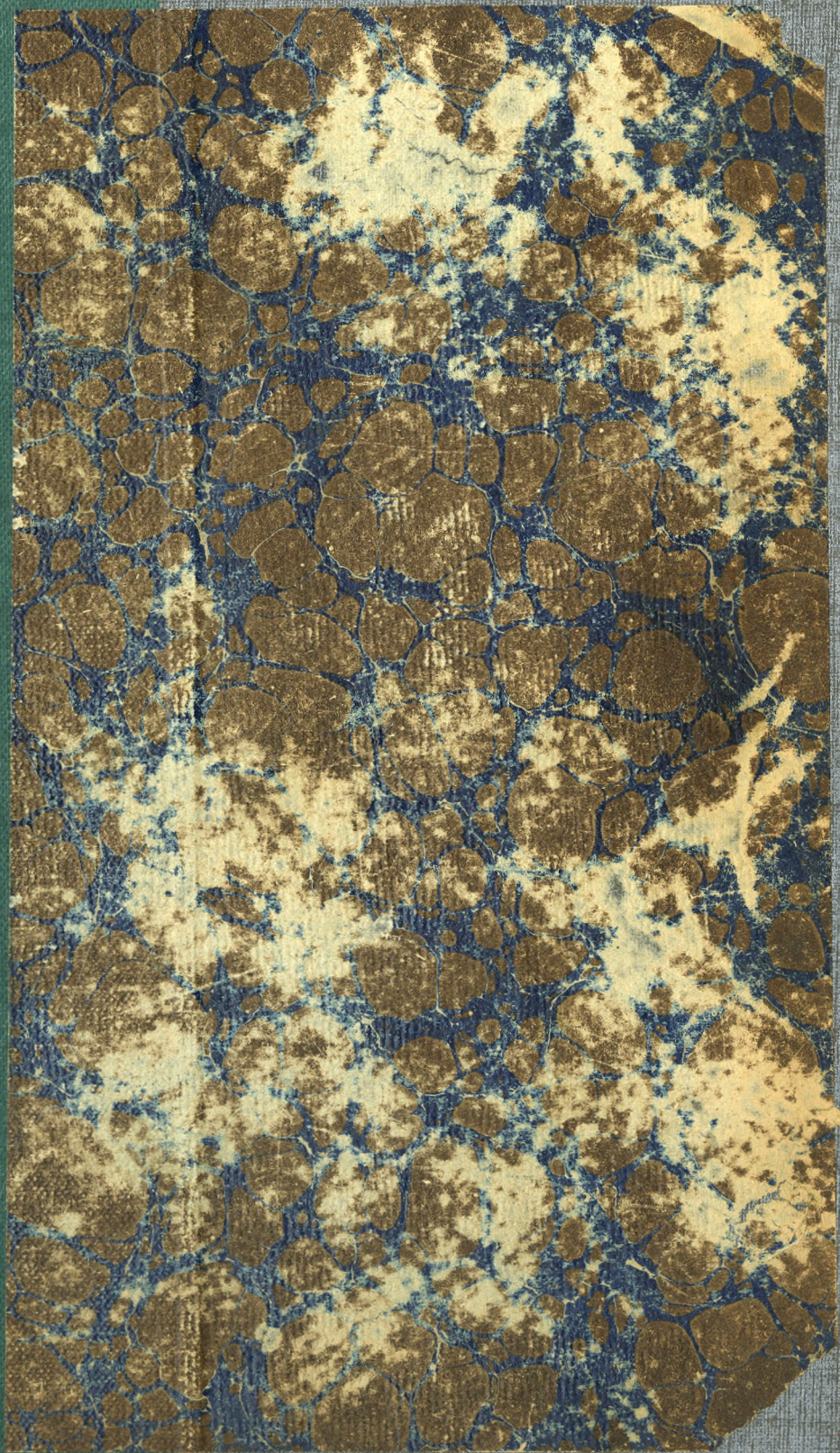

Politikai
röpiratok.

143.

143
1264

EMLEKBESZÉD

MELYET A DEBRECZENI HELV. HITV. FŐISKOLA ÁLTAL

DEÁK FERENCZ

EMLÉKÉRE TARTOTT ÜNNEPÉLYEN

MÁRCZIUS 8IK NAPJÁN 1876

ELMONDOTT

GÉRESI KÁLMÁN
TANÁR.

Ára 25 kr.

A jövedelem a helybeli főiskolában felállítandó Deák Ferencz
alapítványra fordittatik.

14.

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1876. Nr.

EMIL ERBEZED

EMIL ERBEZED A DOKTORI ÉRTELMEZÉSÉVEL

DEAK FERENCZ

EMIL ERBEZED TUDOMÁNYOS

MARCIUS 20. NAPJÁN 1878

EMIL ERBEZED
DOKTORI ÉRTELMEZÉSÉVEL
TUDOMÁNYOS

1878. MÁJUS 20. NAPJÁN

A JÖVŐBEN A DOKTORI ÉRTELMEZÉSÉVEL
TUDOMÁNYOS

DEBRECEN

EMIL ERBEZED A DOKTORI ÉRTELMEZÉSÉVEL

1878

Azon nemzeti lelkesedés, melynek lángjai a 2-dik József császár uralkodása végén a magyar nemzetben fellobogtak, nem tartott soká. Az 179°/₁ örökre nevezetes országgyűlés után, mely a legkülönbözőbb reform-intézkedéseket kezdeményezte, részint az európai világesemények, részint ezekkel kapcsolatban a kormány gátló és elnyomó intézkedései, részint magának a nemzetnek ismétli önelfeledkezése, más irányba terelték a nemzet fejlődését, mint a melyet az 179°/₁ országgyűlés inaugurálni látszott.

A nemzet anyagi ereje a francia háborúkkal együtt járó nagy áldozatokban jó formán ki lett merítve, a legszükségesebb reformok után vagy a sérelmek orvoslását kiáltó szózatok pusztában hangzottak el. Az országgyűléseknek csak arra volt idejük, hogy a háborúra szükséges segélyösszegeket megszavazhassák; midőn a sérelmek vagy a reformokra került a sor, vagy már kiűtött ismét a háború, vagy feloszlattatott az országgyűlés. 1811 — 1825. pedig az országgyűlés össze sem hivatott.

Századunk két első évtizedében úgy látszott, hogy nemsokára teljednek azon jóslatok, melyekben részint hazai, részint idegen irók a magyar nyelv és faj nem sokára kiveszését jövendölték meg. Bod Péter a buzgó ref. lelkész már a 18-ik században legerősebb aggodalmait fejezte ki. A nagy német író Herder történet-bölcsészeti nagy művében kikerülhetlennek mondja fajunk pusztulását.

Ez időszakban valóban a legbuzgóbb és legtevékenyebb hazafiak remény nélkül szállottak sirjokba. Gr. Széchenyi Ferencz a m. nemzeti muzeum megalapítója, kétségbeesve a magyar nemzet jövője felől, házi oltárának hideg köveire fektette homlokát, s imádkozásban töltötte végső éveit. Fia, a nagy Széchenyi István, ezt írja róla: „A magyarnak napról-napra mélyebbre sülyedése, és azon remény nélküli nézet, miszerint nemsokára és elkerülhetlenül fogna életünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserű epedéseit. Mint magyar reménytelen szállott sirjába,“ Kölcsey Ferencz hazafias költészetét általában a kétségbeesés jellemzi, már látja az

időt, midőn a csak névben élő, de nem létező magyar helyett más nép lakja a négy folyam partjait. Berzsényi meg is nyugszik nemzete sorsában, a „Romlásnak indult hajdan erős magyar“ és országa éppen úgy elfog pusztulni, mint a mint „Róma s erős Babylon leomlott.“

A veszedelmet azonban ilyen nagyságában csupán a lángelmék vették észre. A Verbőczy népe, — a nemesség — részint az országgyűlésen, részint ennek hiányában a megyéken erélyesen küzdött minden megtámadás ellen, mely az ősi alkotmány vagy a nemesi jog ellen volt intézve. — Minthogy majdnem minden a kormány részéről jövő intézkedés sérelmes volt, ilyen ellen pedig az alkotmány szempontjából tiltakozni kelle, lassankint vérévé vált a magyar embernek — és nem ok nélkül — a kormány iránti teljes bizalmatlanság, és ennek következménye a sérelmi politika. Ez aztán végig húzódik történelmünkön a legújabb korig, átment a nemzet véérébe, elvette a nemzet hajlamát és idejét a valódi tevékenységtől, vagy tulsiettette azt. Eredménye pedig a legjobb esetben mi lehetett? az ősi alkotmány és a nemesi előjogok megvédése. Pedig ez ősi alkotmánynak — bár magában hordozta a szabadság és alkotmányosság magvait — sok tekintetben már javításra volt szüksége. A nemesi előjogoknak, a nemességi birtokviszonyoknak és a jobbágságnak fennmaradása pedig a nemzetnek minden, de különösen az anyagi téren való előhaladását teljes lehetetlenné tette.

Ha a magyar nemzet fen akart maradni az élő és haladó nemzetek sorában, két feladat várt reá, két feladat, melynek mindenkinek nem csak megoldásától, hanem gyors megoldásától függött a nemzet élete.

Egyik feladat volt a szellemi és anyagi téren való haladásnak megindítása. Mert a nemzet a sérelmi politika, a megyei tüzes szónoklatok, és az ősi dicsőség minden emlegetése mellett nagyon elmaradott állapotban volt mindkét téren. Szellemileg, irodalma és költészete néhány buzgó férfi kezében, kik önmegtagadással, virasztással — mint Vesta lángját — csak éppen elaludni nem engedték. Egy lelkes kis csapat tartotta fen az irodalmat, ezeknek személyes barátai, néhány főrangú Maecenas, néhány lelkes pap volt

a közönség. — Az anyagi viszonyokat illetőleg, kereskedelem, közlekedési eszközök, köz- és magán gazdaság, hitel, iparviszonyok, minden a legkezdetlegesebb vagy semmi. A nemesi osztály — épen a nemzet intelligenciája — büszkén zárta el magát azon pályáktól, melyek egyedül teremtik és emelik a nemzeti vagyonosságot.

Az időnek épen teljességében lépett fel gr. Széchényi István s a rendszeres szellemi haladást a m. tudós Társaság felállításával 1825. az anyagi haladást a Hitel czimű munkájával megnyitotta.

A másik feladat nem volt kevésbé fontos. A magyar sérelmi politikát át kelle változtatni reformpolitikává, de olyan reformpolitikává, mely az ősi alkotmány történeti fejleményeit alapul és tudomásul vegye, és ezeket a modern államélet követeléseivel összhangzásba hozza.

És még a háttérben lappangott egy nagy függő kérdés, melynek megoldásától függött mind a szellemi és anyagi, mind a politikai téren elért eredményeknek biztosítása. Egy nagy kérdés, melyet 3 század alatt sokan igyekeztek megoldani, részint karddal, részint szóval, de mindannyian sikertelenül, számkivetést vagy népszerűtlenséget aratva: a nemzetnek dynastiájával és az uralkodó többi tartományaival való kibékítése.

Ezen kérdéseknek megoldására szemelte ki a magyar nemzet felett örökös gondviselés azon férfiut, kinek halála nem régen gyászba borította egész Magyarországot, s kinek nagy emlékét megünnepelni gyűltünk itt össze ma.

Az 1825-ik országgyűlésből csupán a Széchényi István nagy tette, a magyar tudós Társaság megalapítása magaslik ki. A 14 évi időközben — mert ez idő óta nem volt országgyűlés összehíva — felgyült jogos sérelmek elpanaszlása, és az ősi alkotmánynak, különösen a nemesi előjogoknak minél erősebben körülbástyázása foglalta el a többi időt. Az 1830-iki országgyűlés sem nagyon sokat különbözött elődétől. Hogy mennyire nem volt hajlandó semmit is engedni a nemesi kiváltságokból és az ősi alkotmányból, mutatja azon ijedt hang, melyen az ellenzék vezére Nagy Pál nyilatkozott, midőn az ifjuság között, az ezelőtt pár hónappal kiütött 1830-iki, u. n. juliusi forradalom eszméit terjedni látta: „Alkotmányunkat nyolczszáz év óta nem fenyegette oly nagy veszély, mint e percz-

ben. Tatar és török feldulta az országot, de dulásaik után önként vagy kényszerítve ismét elhagyták. Hanem most egy erkölcsi hatalom fenyeget, melynek irányzata homlokegyenest ellenkezik azzal, mit mint legszentebbünket őrzünk kell. Democraticus elvekkel terhes minden: mint valami tüztenger terjednek napról napra, s végromlással fenyegetik aristocraticus rendszerünket.“

Összeült az 1832—36-iki hosszú országgyűlés. Ennek második esztendejében történt, hogy Zalamegye egyik követe Deák Antal, az országgyűlés jobbjainak egyike, ki csak azelőtti évben utasította vissza a kir. tanácsosi méltóságot, melyel a kormány megkínálta, betegsége miatt odahagyván az országgyűlést, bucsuzáskor ezt mondá barátainak: „Egy fiatal embert küldök nektek, kinek a kis ujjában is több esze és tudománya van, mint nekem egész fejemben, pedig bátyja vagyok.“ Ilyen bemutatással jött Deák Ferencz 30 éves korában az országgyűlésre, s még ezen gyűlés folyamában új irányban kezdte vezetni az ellenzékot.

E nevezetes országgyűlésen elsőben is az országgyűlési pártok vettek új alakulást. — Az előbbi országgyűléseken két párt volt, az oppositio és az u. n. aulicus vagy udvari párt. — Csak-hogy azon oppositio a legesőkönnyösebb conservativeket is magában foglalta, mindazokat kik a nemesi előjogokon ejtett legkisebb sérelmet, vagy bármilyen reformot az ősi alkotmányon tett halálos dőfésnek tekintették, ezen előjogokból a haza javára bármit is feláldozni vonakodtak, közterhekben vajmi kevés részt vettek, adót vámot nem fizettek, nem katonáskodtak, s a jövődével mit sem gondolva, a meglevő helyzetben igen kényelmesen érezték magukat. Az 183²/₆. országgyűlésből már egy oly hatalmas oppositio vált ki, mely a korszerű reformokat, a haladást, a jobbágyság sorsának enyhítését, a nemesi kastrendszer megszüntetését tűzte zászlajára: mely egy részről törvényes jogainak, más részről a nemzet nagy hátramaradottságának érzetében ellene állott a kormánynak, a hol az alkotmány valódi jogait sértette, de képes volt iránta bizalommal is viseltetni, midőn jót akart.

Ezen oppositio elemeit már az országgyűlésen találta Deák, de hogy az oly erélyesen és mégis nyugodtan, öntudatos célokkal, a törvényesség alapjáról soha le nem térve folytatta működését,

az egyedül a Deák vezérletének érdeme. Deák ezen vezéri nagysága nem annyira a nyilvános üléseken, mint az előkészítő konferenciákban nyilatkozott. Egyik volt követője így ábrázolja őt: „Holnap fontos ülés lesz, leirat érkezett Bécsből, melynek fogalmazása Pythia kétértelműségeire emlékeztet. Arra kell válaszfeliratot készíteni. Nagy a zaj, tömérdek a beszéd; a nemzeti érzelem mélyen meg van sértve. Függetlenségünk ellen törnek — kiáltják minden oldalról — szent István birodalmát rabigába akarják hajtani; de ereinkben őseink vére foly még, s Rákóczyt nem feledtük el — így szólnak a vérmesebbek. A vitatkozás fényesen, de iránytalanul foly; a hány fej anyi vélemény. Egy férfiú lép be a szobába még fiatal erőteljes alkatu. — Fekete öltönye tiszta, csinos, de távol áll a divatos szabástól, hófehér mellény fűdi széles mellét, kezében elefántcsont nyelű vastag sétatobot tart. Azt hinnéd egy jó pozsonyi polgár. A paulagra ül, mert szereti a kényelmet, szájában szivar, a mi ugylátszik kedvencz szokása. Figyelemmel kíséri a vitatkozást, s midőn már sokan kibeszélték magukat, és úgy látszik az ő beszédét várják, szólni kezd. Egyszerűen beszél, mintha csak beszélgetne. Néhány szóval megállapítja a vitás kérdésben a tényállást. Kijelöli azon pontokat, melyekben mindnyájan egyet értenek, s a czélt melyet el akarnak érni. Határozottan megmondja, mi téren kell kezdeni a támadást s folytatni a vitatkozást, minő pontokat kell tartani és feladni, minő eszközökkel lehet a czélt elérni. Fejtegetéseit, melyeknek láncolata oly szoros, mint egy számtani feladat bizonyításáé, kedélyes tréfákkal, adomákkal, hasonlatokkal fűszerezi. Az élénk és világos előadás alatt eloszlanak a kételyek, kezei alatt gyönyörű rendben pereg le a bonyolult gomolygag, a szenvedélyek lecsilapodnak, a sophismák köde szétfoszol, s a magyar képzelgések mámore kijózanul. A zaj elnémul, a rendetlen tömeg csöndesen hallgat, mindenki fölkel, s nyugodtan indul vacsorálni, miután „mindent a legjobban eligazítottunk.“

1836—1839-ig, midőn az új országgyűlés egybehívatott, tömérdek törvényteleniséget, erőszakoskodást követett el a kormány; ekkor voltak a Lovassy László, Kossuth és Wesselényi pörök. A 39/40-iki országgyűléstől a leghevesebb vitákat és kevés ered-

ményt várt mindenki. — Azonban részint a kormány okos engedékenysége, részint a Deák F. böles vezérlete alatt álló ellenzék mérséklete egyikévé tevék ezen országgyűlést a leghasznosabbaknak. A hitel és vallásügyi, a magyar nyelv közhasználatát tárgyazó törvényezikkek, a büntető codexet előkészítő országgyűlési munkálatok mindig nevezetesek maradnak. A kivított eredményeket a nemzet és az országgyűlés méltán tulajdonította Deák Ferencznek.

Az 184^{3/4}-iki országgyűlésnek nem volt tagja Deák. A felzaklatott nemesség az ország legtöbb megyéjében, az adóügyre nézve conservatív utasításokkal látta el követceit. Így történt ez Zalában is. Deák ilyen utasításokkal nem vállalta el a követséget. Pártja, a zalai szabadelvű párt kivitte, hogy az utasítások megváltoztattak, de minthogy a győzelem nem erkölcsi eszközökkel lett kiviva, sőt visszatörőleg erőszakkal és vérrel lett beszennyezve, Deák, pártja kezéből sem fogadta el a mandatumot és falusi magányába vonult.

Ez esemény mutatja az igazság és törvényesség iránti azon mély ragaszkodást, mely Deák jellemének egyik alapvonása volt. Midőn mandatumát elfogadására pártja erkölcsi pressióval is akarta kényszeríteni, Deák azt felelte: „Nekem kétféle mértékem nincs; a törvénytelenséget melyet ellenfeleimben kárhoztatok, magam számára igénybe nem vehetem.

Távollétét nem csak saját pártja, de az egész országgyűlés valódi közcsapásnak tekintette. „Franciaországban“ így kiáltott fel Böthy Ödön az országgyűlésen — „Latour d’Auvergne halála után nem szüntenek meg nevét szólitani ezredében, s egy hang azt felelte: meghalt a becsület mezején. Németországban a császár koronázása napján azt kérdezték: Van-e egy Dahlberg a gyülekezetben? — Indítványozom, hogy minden országgyűlés megnyitásakor kérdés intéztessék: jelen van-e Deák?“ — Zsedényi, egyik politikai ellenfele, angol szokás szerint tisztelegve, kijelenté, hogy Magyarország legtisztább jelleme hiányzik az országgyűlésen.

Tekintélye azonban sokkal nagyobb volt, semmint egészen nélkülözni lehetett volna az országgyűlésen. A legfontosabb ügyekben megkérdezték az ő tanácsát, sőt egyszer midőn a királyi propositionokra az országgyűlésnek egy adressel kelle felelni, Battyáni,

Ötvös, Klauzál, Wenkheim és Bónis, rémitő viharban postakocsin utaztak el Kehidára, hogy az adresse szövegét Deákkal állapítsák meg.

Az 184 $\frac{3}{4}$ -iki országgyűlés után is jó ideig megmaradt, sőt növekedett iránta az ország bizalma. — A legfontosabb kérdésekben hallatta nyomatékos szavát, és ez mindig döntőleg hatott a közvéleményre. Az egy Széchényi István volt, ki 1845-ben meg merte támadni. A védegyelet alkalmából történt. A védegyelet alapeszméje az volt, hogy miután a kormány sem a kereskedelmi szabadság elvét elfogadni, sem a Magyarország és Ausztria közt fenálló vámrendszert módosítani nem akarja, Magyarországnak önmagának kell magát védelmezni, még pedig úgy, hogy az ország egyideig ne vásároljon külföldön, hanem a maga tökéletlenebb iparkészítményeivel elégedjék meg. — E védegyelet, leginkább a Kossuth Lajos hatalmas szava következtében kevés idő alatt az egész országban befolyást nyert. A védegyelet érdekében Deák is tartott egy beszédet Zala megyében. Széchényi megtámadta a védegyelet eszméjét és Deákot. De a megtámadás modora a különben senki iránt sem igen kiméletes Széchényitől mutatja, milyen hangon lehetett Deákról szólni. Azt mondja: „Senki Deák F. keble tisztaságát, elmebeli tehetségének roppantságát, őszintébben jobban nem méltányolja mint én. Ő azon kevesek egyike, kikkel csak ritkán ajándékozzák meg a magas Istenek az emberi nemet. Volna ő bár mely haza szülötte, méltán mutatna rá mint legnagyobb kincsére bármely nemzet. Azon „nil conscire sibi, nulla pallescere culpa“, melyet az ép a ritkaszerencsésű férfi legkisebb homály nélkül úgy meg tudott őrizni magának, annyira neveli bennem a hozzá vonzó sympathiát, hogy tartalék nélkül hódolok felsőbbségének, s üdvözlöm emberi méltóságát.“ Ezután tér át elég élesen a polemikára. A végén pedig így kiált fel: „Barátom Deák, még egyszer mondom, ön az, kiből minden tehetség központosul, oly pártnak célra állhatni, mely Magyarországot minden bajaiból, temérdek önmegtágadás, munka és állhatatossággal ugyan, de elvégre bizonyosan kivezetheti. Ön azon egyedüli, ki a kedélyeket részint buzdítva, részint csilapítva, mindazon hazai erőket, melyek most annyira szétágaznak, oly vágásba hozni képes, mely üdvre vezet; mert ön

minden részben bizodalmat gerjeszt és ez oly isteni adomány, melyet ön a haza javára használni köteles, mert én nem ismerék olyan yira hiu magyart, ki önnek elsőségét el ne ismerné, és önnek zászlója alatt állani vonakodnék.“

Deák az 1847/8-iki országgyűlésen egészségi állapota miatt nem vett részt. Bár még ekkor a forradalmat előre látni nem lehetett, lelkét aggodalmak töltötték el. A mindinkább terjedő radicalis eszméknek nem volt barátja. A helyzetben sokkal több veszedelmet látott, mint a hevesvérü ifjuság, egy oldalról látta a bécsi javithatlan reactionarius irányt, más oldalról a nemzetet sem tartotta elég érettnek a renddel párosult szabadság élvezésére. A haza jövője iránti bizodalma megrendült, s mély szomorúsággal gyakran mondogatá: „Ez a vég kezdete.“

Midőn Batthyány Lajos gróf az első magyar miniszterium alakításával megbizatott, Deákot is felszólította a belépésre. Bár a nemzetnek nem volt már irányadó vezére, tekintélye sokkal nagyobb volt, semmint a kormány nélkülözni tudta volna. A szintén a miniszteriumban ülő két ellenfél, Széchenyi és Kossuth közt ugy látszott egyedül ő eszközölhet némi közvetítést, ő, kit mindketten egyiránt tiszteltek. Némi vonogatás után nem nagy kedvvel belépett mint igazságügyminiszter. A miniszterium politikai irányát Batthányi és Kossuth képviselték. Deák a maga szakmájával foglalta el magát. Legelsőben is büntető Codexét, melyről a külföldi szakférfiak is, mint Mittermayer, nagy elismeréssel nyilatkoztak, akarta életbe léptetni. E codex még az 1840-iki országgyűlés meghagyásából készült, Deák és Szalay műve volt, az 184³/₄-iki országgyűlésnek be is lett mutatva, de életbe nem léphetett, számos ok mellett azért is, mert a büntető jognak némely fontos kérdése, különösen a börtönrendszer kérdésében nyílt viták folytak, s a közvélemény e részben még nem volt eléggé érett.

Az országot mind jobban ragadta meg a lelkesedés tüze. Az uralkodó által szentesített 48-iki törvények, a felelős parlamenti rendszer életbe léptek; egész Európát a szabadságnak, democratiának, sőt a forradalomnak oly erős szeláramlata fuvallotta át, mely a continens gyengébb trónjait megingatá. A nemzet megérte diadalát azon elveknek, melyekért küzdött. — Csoda-e, ha az áta-

lános örömmámorban a fenyegető árnyakat csak a legélesebb szeműek látták meg. Minél vérmesebbek voltak a nemzet többségének reményei, annál feltünőbb ellentétet képezett ez örömszájhoz Deák vést sejtető hallgatása, és Széchenyi kétségbeesett jóslatai. Deák tudta a bekövetkező veszedelmet, Széchenyi prófétai lelke nemcsak tudta, de szinről szinre látta, és megjövendölt mindent úgy a mint beteljesült. Miért nem emelte fel szavát Deák is oly hangosan mint Széchenyi, talán kettőjük kiáltását jobban figyelembe veendi a nemzet — mondhatja valaki. Kérdjétek meg a római senatorokat, miért nem szólottak, s nem emeltek kardot Rómának forumán, hanem várták togájukba burkolózva a halálos csapást.

Egy jelenet, melyet a történelem feljegyzett, mind a helyzetet, mind Deákot jellemzi. „Augusztus egyik véguapján a miniszterek esteli 10 órára bizalmas értekezés végett Battyányihoz meghívtak. Az első a ki megjelent Széchenyi volt; a belső nyugalanság, mely hetek óta kinozta, helyről-helyre üzte. Battyányi termében barátságtalan félsötétség volt, csak egy lámpa égett az asztalon. Az asztal előtt ült Battyányi és irt. Midőn Széchenyi belépett, alig fordította meg fejét, s csak könnyű kézmozdulattal üdvözlé. Nem sokára megérkezett Deák. Ugyanazon néma köszöntés Battyányi részéről. Hallgatva nyujtotta kezét Deák Széchenyinek, melyet ez göresösen megragadott, és szívére nyomott. Ezután magával vonta az igazságügyminisztert, a mellékszobákon keresztül a legutolsóba, s innen az erkélyre. Nyomasztó nyári éj volt. „Deák — kezdé Széchenyi hosszú szünet után ünnepeles hangon — én mindent elveszettnek tartok; a mi helyzetünk kétségbeesztő; számunkra, kik becsületes hazafiak vagyunk, nem marad egyéb választás, mint magunkat agyonlőni.“ „Agyonlőni? — válaszol Deák nyugodt hangon. — Ha az én halálom a hazát és nemzetet megmentheti, bizonyára mit sem gondolok életemmel; azonban a jelenlegi helyzetnek nem mi vagyunk okai, s a mi halálunk azon mitsem változtatna; a jelen pillanatban tehetetlenek lehetünk, de ezen pillanat elmuland, és akkor talán eljő ismét az idő, mikor a hazának hasznára lehetünk; — én nem lövöm agyon magam.“ „Nem?

kérdé Széchényi, s egy ideig gondolkodva nézett maga elé — így tehát én is megkísérlendem tovább élni.“

A dolgok mind gyorsabban fejlődtek. A történelem dolga leendő kimutatni, melyek voltak azon okok, mik a világ legdynasticusabb nemzetét egy kétségbeesett harcra sodorták; a történelem fogja kimutatni, mennyiben terheli felelősség a dynastiát, és a nemzet vezetőit, valyon ki lehetett volna e kerülni az összeütközést, vagy meg lehetett volna közepén állani. Meglehet voltak tévedések, voltak hibák, de egy tény bizonyos, hogy a magyar nemzet e harcban szive vérével írta bé magát azon nemzetek sorába, melyek a szabadság eszméiért vért öntöttek, s melyek ennél fogva a szabadságra érdemesek. — Dicsőség és koszorú a nemzetnek, mely ezt a harcot végig harcolta.

Forradalmi időkben — ismeretes, hogy utoljára is csak a szélső pártok maradnak a küzdőtéren. Deák szélső párthoz soha sem tartozott. Működött fáradozott mindaddig, míg valami reménye lehetett a kiegyenlítéshez. Battyánival együtt tagja volt azon küldöttségnek is, mely az 1848-ik év decz. 31-ik napján Windischgrätz-czel alkudozni küldetett. A gögös felelet, melyet az osztrák vezér adott, „a lázadókkal nem alkudom“ sokba került Ausztriának, mert meg kelle érnie azt, hogy ezen lázadók legyőzték, és méltán keserítette végsőkig a nemzetet. A harc megújult.

Deák egészen a magánéletbe vonult vissza. Az övével egészen ellenkező nézetek kezdtek érvényre jutni. Egyik forradalmi lapnak a „Márczius 15-iké“-nek, mintha csak jeliséje is: „Nem kell táblalabiró politika“ ellene lett volna választva. Deák bölcsesége, törvényességhez ragaszkodása, óvatossága, úgy lett feltüntetve, mint a szűk táblalabirói látkör bátortalan politikája. Jelszavá lett, hogy a Corpus jurissal meg nem lehet menteni a hazát, a régi idők elmúltak, új időkhöz új eszmék kellenek.

Ezen új idők és új eszmék között Deák Ferencznek többé helye nem volt. Kehidai birtokára vonult, s onnan nézte végig az egész forradalmat; nem rejtőzött el; de félrevonult. Tehetett e más-kép az, kiről Magyarország első essay-írója azt mondja: „Kitörés, forradalom oly okszerű és nemes nem lehet, mely azonulhasson e férfival. Több tévedése van a rendkívüli időknek az eszmékben;

több salakja az indulatokban, hogysen Deák akaratával az ily kor-
szak iránya párhuzamban haladhasson.“*)

Elmult a harci zaj, a visszatorlás rémitő műve kezdődött meg, s évekig háborítlanul folytatta munkáját. A nemzet fátyolt vetett ez évekre, vessünk fátyolt mi is, hallgassunk és feledjük el, ha „tam facile esset oblivisci quam tacere“. Ez évek alatt a nemzetnek ideje volt helyzete felől gondolkozni. — Egy oldalról mindig gyült benne — mert gyülni kelle — az elnyomás és. jogai tiprása miatti keserüségnék; más oldalról alig észrevehetőleg, de mindjobban fejlett a nemzetben azon erős vágy, hogy a nyugodt fejlődés lehetőségét és elvett jogait ismét bármi áron vissza kell szereznie. Melyik érzelem volt erősebb a nemzetben? Deák mindenestre, ha nem a többség, de a jobbak véleményét fejezte ki, midőn az 1861-iki felirata mellett tartott beszédében ezt mondá: „Tudom én, hogy ellenségeink a lefolyt sötét időszak alatt, esordultig töltötték keserüségeink poharát. Megtudom fogni, hogy némi sivár enyhülés volna abban, ha haragunk és fájdalomaink soká elfojtott hangjait kitörni engednők s szabad folyást engednénk méltatlankodásunk érzetének, anélkül, hogy ily kifakadások következményeire gondolnunk kellene. Én is osztom az elkeseredést, melyet egész Magyarország érez azok ellen, kik anyi jóllétet döntöttek romba, s anyi gyászt hintettek el hazánk fölött; de erőt érzek magamban: jobban szeretni hazámat, mint gyülni ellenségeinket. Hallgatást parancsolok inkább a fájdalomnak, mely lelkemet eltölti, mintsem oly tetre engedjem magam általa ragadni, ami hazámnak árthatna.

Sejtette, tudta a nemzet azt is, hogy a nyugodt nemzeti fejlődhetés visszaszerzése nem járhat áldozatok nélkül.

Az értelmesebbek előtt tudva volt, hogy ha 1848-ban egy formakérdés miatt, hogy t. i. az osztrák kormány mint köteleességet követelte az államadósságok bizonyos részének átvállalását, fenakadás nem történik, akkor Magyarország mintegy 200 millió államadósság átvállalásával megszabadulhatott volna minden kö-

*) Kemény Zsigmond.

zösségtől az osztrák pénzügyekkel: az is bizonyos volt, hogy most többet kell átvállalnunk. A kiegyezés gondolata — bár még határozatlan körvonalokban — már az 1861. évben is a nemzet óhaj-tásai közé tartozott. Lehetetlen volt folytonosságát képzelni és kívánni a régi állapotoknak, hogy a nemzet egyik kezével a kőfalakat építse, mint hajdan a héberek, másikkal pedig harezoljon.

Miért ment oly nehezen mégis e kiegyezés, miért nem elégitett ki sokakat?

A német és magyar elem közti versengés egész történelmünkön veres fonal gyanánt húzódik át. Egy nemzeti hőskölte-ménynek épen úgy lehetne alapgondolata, mint a Firduzi Shah-Náme-jában az alapeszme Irán és Turánnak századokon keresztül egymással folytatott küzdelmei. A népben — nem lehetetlen, még az első keresztyén térítők és püspökök támasztották fel ezen ellen-szenvet, melynek az utolsó 3 század folytonos táplálékot nyújtott. A 16-dik század elejétől kezdve azonban a magyar nemzet, az ön-fentartási ösztönt követve, mely egészséges nemzeteknél épen oly erős, mint egyesekben, egészen jószántából közelebbi összekötte-tésbe lépett az ausztriai uralkodó családdal, és ezen összeköttetést szabadon választott királyai által izról izre, esetről esetre meg-újította. — Helyes volt-e ez eljárás, vagy jobb lett volna nemzeti király körül csoportosulni az egész nemzetnek, avagy török vagy lengyel barátságban keresni oltalmat, olyan kérdések, melyekre különböző feleletet lehet adni; amyi azonban bizonyos, hogy a nemzet előrelátással önként választotta ezen összeköttetést. Midőn a 17-ik század végén sikerült a török karjai közül kibontakoz-nunk, a nemzet szorosabbra fűzte ez összeköttetést szintén jószán-tából, a 18-ik század elején pedig megkötötte uralkodójával a *pragmatica sancti*ót. És épen a *pragmatica sancti*ótól kezdve kezdődik belső hanyatlásunk, és ezen hanyatláshoz, önhibánkon kívül a *pragmatica sanctio* is hozzájárult, még pedig azért, mert ezen szerződés csupán némely általános elveket szabott meg, a részletes kifejtésről, a kölcsönös jogkör pontos kiméréséről pedig megfele-dkezett. Innen volt; hogy részint uralkodóink, részint a kormány-férnök folytonos experimentumokat tettek rajtunk, nem lehetne-e bennünket Ausztriába beolvasztani, nem lehetne törvényes jogain-

kat elvenni, vagy legalább megnyirbálni. Ezen kísérletek, ha komolyabbak voltak kivált, sohasem sikerültek ugyan teljesen, önállóságunktól — jogilag — meg nem fosztottak, de éppen elegendők voltak arra, hogy tengődő nemzetté tegyenek bennünket. Az ellenszenv, melynek ugy is történeti alapjai voltak, folyton nőtt. Mindkét félnek még egy utolsó nagy kísérletre volt szüksége, hogy a kiegyenlítés lehető legyen. A magyar nemzetnek azt kelle átlátnia, hogy hiába győzte meg fegyverrel Ausztriát, történeti együttfejlődést és meglevő helyzetet már csak Európa miatt sem lehet karddal oly könnyen kettévágni vagy szertetépní, saját érdekeit nem tekintve is. Erre megtanította a magyar nemzetet a forradalom. A kormánynak pedig azt kelle átlátni, hogy a magyar nemzetet Ausztriába még akkor sem bírja beolvasztani, ha széles Magyarországon egy fegyver sincs hatósági engedély nélkül, ha a magyar nemzet semmi más ellenállást nem tanusít is, mint a passiv ellenállást. Erre meg Ausztriát tanította meg a Bach-kormány 10 éve. És így kelle mindkettőnek annak belátására jutnia, hogy nincs más teendő, mint az érdekeknek kölcsönös törvényes és méltányos kiegyenlítése, úgy hogy Ausztria is Magyarország is fennmaradjon. Ezen kiegyezés kényszerhelyzet volt mindkettőre nézve, Ausztriára talán még jobban, s így jött létre, így kelle létrejönni a dualisticus kormány és birodalomnak.

Usupán egy férfi hiányzott, kiben mind a nemzet mind a király feltétlenül megbizzék, kinek tiszta jelleme, hazafisága és bölcsesége minden kétség felett álljon. Így történt, hogy Deák Ferencz a király és nemzet egyező akaratával ítélőbíróvá tétetett a korona és nemzet között. Nehéz helyzet, melyből gyanu nélkül és megnagyobbodva csak egy Deák jöhetett elő. Egy külföldi röpirat*) megfejtetlennek találja és kérdésbe teszi, mi lehet oka, hogy Deák tekintélye, daczára hogy a forradalomban részt nem vett, az absolutismus 12 év alatt pedig soha sem szónoklatban, sem írásban a nemzet előtt egy szót sem nyilatkozott — folytonosan nőtt, míg végre határtalan hatalommá emelkedett Magyarországon. A felelet az, hogy a nemzet ösztöne és esze mihelyt megérezte a kiegyezés szük-

*) Laveleye Emil: Deák Ferencz.

ségét, azon férfi felé fordult bizalmával, kiről tudta hogy kiegyezni kész, de csak olyan feltételek mellett, melyeket a lehető legjobbaknak tart.

Még maga b. Bach kezdett először érintkezésbe lépni a nemzet hallgatóságos megbizottjával Deákkal. Ez érintkezés majdnem tréfás volt. Azt kérdeztette a báró, mit kellene most csinálni, mert 12 év után mindent újból kezdeni csak nem lehet. Deák azt üzentte: „bizony ha az ember a kabátját begombolta, s mikor be van, akkor veszi észre, hogy egy gombbal felyebb kezdte a gomblyukakat, nincs más mód, mint végig kigombolni s újra kezdeni az egészet.“ Mikor ezt a barricade-miniszternek megvívék, azt felelte: „na, majd levágjuk a gombokat.“ Erre Deák viszont: „Azzal nem lesz ám begombolva, sőt ellenkezőleg.“

Sok próbálgatás után 1861-ben összehívatott az országgyűlés. A Deák által szerkesztett felirat fogadtatott el. Ez örökké nevezetes okmány Magyarország új aranybullája lőn, melyben a magyar nemzet jogai és igazai újra megirattak, s mely ismét a törvényesség biztos alapjára fektette Magyarország ügyét. És amint egy magyar menekült mondá: „Deák letette azt azon küszöbre, mely Ausztriát Magyarországtól elválasztja, és soha többé egy császár sem fog felvágthatni a koronázási dombra, míg azt föl nem veszi, hogy ahoz alkalmazkodják.“

Ez okmányban egyik legjellemzőbb az, s különösen idegeneknek feltűnő, hogy egy szóval sem történik benne hivatkozás vagy czélzás a természetjogra. Uralkodó hatalomhoz intézett okmányokban a természetjog, az ember örök veleszületett jogai vannak hangsúlyozva, Deáknál minden suly csak a történeti jogon van. Pedig igen természetes, hogy Deáknak midőn a nemzet jogait védelmezi, legezélszerűbb és legnyomatékosabb azon alapra állani, ahonnan az uralkodó is származtatja a maga jogait, ez pedig a történeti alap. E mellett bár talán lassabban, de biztosabban látjuk fejlődni az olyan nemzetet, mely a történeti jog fonalán halad előre, mint az olyan nemzetet, melynél a történeti jog folytonossága hiányozván, újabb meg újabb keletű természeti jogon alapuló alkotmányokkal történik próbálgatás. Azt is jó megjegyezni, külö-

nösen a gyengébb nemzeteknek, hogy a jus fortioris inkább támaszkodik a természeti, mint a történelmi jogra.

1865-ben jelent meg Deáktól a híres husvéti czikk, mely bővebben kifejté Magyarország álláspontját a kormánynyal szemben, s mely először gerjesztett valódi bizodalmat a nemzet és királya közt. Különböző phasisokon keresztül visszaállítottak a 48-as törvények, összehivatott az országgyűlés, és megtörtént 1867-ben a törvényes koronázás. A magyar nemzet megérte a 48-as törvények, a jogfolytonosságnak diadalát, és történelmének egy új szakába lépett.

A kiegyezés művéről, annak módozatairól a legkülönbözőbb ítéleteket lehet hallani, melyek már a napi politikai pártokhoz vezetnének le. A mű tökéletlenségeit maga Deák Ferencz elismerte, és csupán az adott viszonyok közt mondta kielégítőnek. Amyi bizonyos, hogy az igazság, törvényesség és politikai becsületesség alapjára van építve. Az is bizonyos, hogy elég tág keretekben mozog, melyek a tapasztalt hibákat kijavíthatni megengedik. Gépezete talán nehézkes, de a nemzet állása is nehéz és bonyolult. Midőn az amerikai alkotmány életbe lépett, az alkotók és a nemzet vezérférfiai közül senkinek sem tetszett. A gyakorlati amerikaiak azonban azt mondák: „tegyünk próbát vele és javítsuk hiányait.“ Új államháztartásnak — épen úgy mint az új háztartásnak — gyakran lehetnek tapasztalatlanságból önerő tulbecsüléséből származó hiányai, de a takarékoság, becsületesség és az okosan vezetett budget mindig lehetővé teszik a megfordulást. — Ha a magyar nemzetben megvannak az életképesség csirái; ha az egyesek szellemi és anyagi téren való munkássága, szorgalma, eszélye, egy szóval a kötelesség teljesítés folytonosan emelkedőben leend, gyengeségeink pedig megfogynak, és evvel együtt az oly nehéz nemzeti önismeret kifejlik, akkor lehető egy boldogabb jövőndő Magyarország számára.

Alig van érdekesebb, tanuságosabb és hálásabb tanulmány, mint a nagy férfiak magán élete és jelleme. Különösen megvigasztaló és felemelő látvány, midőn a tehetségnek jellem és kedélynek olyan teljes és magas harmóniáját láthatjuk egy halandóban, mint

milyen Deák Ferenczben volt. Egy kitünő író helyesen mondja épen Deákról: „Megbecsülhetlen szerencse egy népre nézve. Ha a nagy ember, kit megtanult tisztelni, tiszta és jó ember is egyszerűs mind. Példája megneemesíti a nemzeti jellemet. Mindenki köleszőnöz valamit érényeiből, s emelkedik már az által is, hogy őt megismerte.“

Minden kétségen kívül áll, hogy Deák Ferencz a magyar faj nemes és jó tulajdonainak legmagasabb és legtökéletesebb képviselője. Szellemében, gondolkozásában épen úgy mint magán életében szokásaiban semmi idegen, semmi kosmopolita. Mint Verbőczy, ő is a középnemesi osztályból született, és egészen csak a korabeli rendes neveltetésben részesült. Hol vette roppant tudományát olyan rendezett világosságban, micsoda belső küzdelmeken, átalakulásokon ment keresztül lelke és gondolkozása ifjúságában, erre biztos feleletet aligha lehet adni. Azt hiszem már a természettől azon boldogok közé tartozott, kiknek nem kell keserű külső és belső tapasztalatokat tenniök, kikben nincsenek külsőleg is látható viharos szenvedélyek, kik nem futnak ábrándképek és csalálmok után, s kiket a csalódások legkeserűbb nemei érintetlen hagynak.

A bölcsesség istenasszonya Pallas Athene a mythos szerint nem volt a születésnek és fejlődésnek alávetve, hanem teljesen fegyverben jelent meg egyszerre az Istenek között. E mythos értelme az, hogy a bölcsesség bizonyos mértéken felül nem a fejlődés és élettapasztalatok eredménye, hanem készen van a lélekben. Ily kész bölcsességgel lépett Deák a közpályára, s több mint negyven évi pályáján változó fejlődést nem, csupán nagyobbodást lehet rajta észrevenni. Hiuság, mely változásainknak oly sokszor rugója, vagy önérdek jellemében nem volt, népszerűség le nem térítette utjáról, a közvélemény előtte másodrangu volt. Az 1861. felirat mellett tartott beszédében ezt mondja: „Elismerem a közvélemény hatalmát; tudom hogy fölemeli azt aki neki szolgál, és lesujtja a ki neki ellent áll. Ismerem hogy súlyt kell fektetnünk reá; de van egy jó barátom, ki szívemhez még hangosabban szól, mint a közvélemény, kit megvesztegetni vagy megfélemlíteni nem lehet, kinek intései szentek előttem, kinek szemrehányása megölné: — e megvesztegethetlen barát lelkiismeretem.“

Az igazságnak és szabadságnak mindig valódi híve volt. Egész parlamenti pályája, a lengyel nemzet érdekében tartott beszédétől a vallásügyben tett utolsó nyilatkozatáig igazolja ezt. E két eszme vezére a közpályán épen úgy mint magán életében. De nem azon idealis abstract és disputáló igazságnak volt ő híve, melyet mind politikai, mind socialis mind törvénykezési kérdésekben annyiszor lehet a képtelenségig feszíteni, melyből például a királyi hatalom jogtalanságát vagy a vagyoni egyenlőtlenség igaztalanságát tetszés szerint ki lehet okoskodni, de viszont a melyből az egyszerű igazságot is ellehet csavarni, hanem azon igazságnak, mely a tényleges viszonyok történeti fejlődésében, józanságában és becsületességében gyökerezik, amely ezekkel halad és fejlődik. Nem azt az igazságot, mely a jövőben lehet, alkalmazta ő a jelenre hanem a múlt és jelen igazságait a jövőre.

Épen ilyen volt szabadságszeretete is. — Senki nála sem mint politikus, sem mint magánember a szabadságot jobban nem szerette. Drága volt előtte mind a szabadság mind a függetlenség, de nemcsak a magáé, hanem a másoké is; épen azért soha kockára nem tette, idealis reményekért cserébe nem adta, más czélok elérésére eszközül nem használta, tulzásokkal belőle játékot nem üzött. Tudta, hogy e szabadság nem korlátlan, és tisztelte azon határt, mely a szabadságot üres fogalomná lemi nem engedi, az erkölcsi és polgári törvényeket.

Igénytelenége, egyszerűsége, szerénysége számtalan apró vonásból, adomából általános ismeretes. — Igénytelenége oly imponáló volt, hogy a királyi hatalom bőségszarujának és a nemzeti hálaérzetnek is meg kelle előtte hajolni; sem a király sem a nemzet nem voltak eléggé gazdagok őt — ki csak mint mondá kötelességét teljesítette — megjutalmazni.

Egész életén át családtalan volt. A haza és barátai pótolták nála a család hiányát. A legkedélyesebb barát volt, ki szerencsés kedélyének gazdag kincseit társaságban mindig bőven osztogatta. Adomái tréfáiban kifogyhatatlan volt, az épen conservált léleknek egyik biztos jele.

Baráti viszonyai között csak a Vörösmarty Mihály és családja iránt mutatott barátságát hozom fel. „Ekkor (1824) —

mondja Gyulai Pál — találkozott először a két férfi, kikre oly nagy szerep várt a megújuló Magyarország történetében. Az ősi dicsőség költője s az ősi jog védője a rokonszev dobbanását érezték szívökben, mely később oly nemes és rit' barátsággá fejlődött. Nem csak tehetségök és hirok varázsa von a egymáshoz e két férfit, hanem jellemök és kedélyök összhangzata több pontban. Mindkettőben ugyanazon erkölcsi és nemzeti mély érzés, ugyanazon esöndes komolyság és magyaros humor. Mindkettő a néppel összeolvadó magyar nemesség kifejezése, az ősi nemzeti típusz kinyomata, a korszellem hatása alatt mintegy megifjodva. „Vörösmarty halálos ágyán azt mondta siró nejének: „Nem tudom mi lesz belőletek, de bármi sors érne, forduljatok Deák Ferenczhez, ő nem fog elhagyni.“ — Ugy is lett, Deák pár hónap alatt 103 ezer p. forintot gyűjtött a Vörösmarty családjának biztosítására.

Csakugyan a Vörösmarty családjának tagjai körében és ápolása alatt halt meg, hű barátoktól és az egész nemzet folytonos részvételével körülvéve, hosszú és nagy szenvedések után. Csupán szellemi örökséget hagyott hátra, nemzete számára: hazaszeretetét, önzéstelenségét, mérsékelttségét, és mindenek felett a kötelességek teljesítésében való hűséget. Nemzete önmagát becsülte meg, midőn mindent megtett, hogy temetése minél fényesebb és ünnepélyesebb legyen, mert ő valóban a magyar nemzet halottja volt. „Tartozol ezzel a szegény galambnak, Ki rajtad zsákmányt soh'sem keresett.“ — mondja Béranger nemzetéhez intézett hattyudalában.

Emléke példája folytonosan élni fog e nemzet keblében, szelleme kísérni és segíteni fog azon nehéz megpróbáltatásokon, melyeknek elibe megyünk, segítségünkre jön azon levegői uton, melyen Csaba vitézei a székely nemzetnek, de a mely most nem a Hadak, hanem a béke uta.

Nem hal meg az ki milliókra költi
 Dus élte kincsét, ámbár napja mul,
 Hanem leráznán ami benne földi,
 Egy éltető eszmévé finomul,
 Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye
 A mint időben térben távozik;
 Melyhez tekint fel az utód erénye:
 Óhajt remél hisz és imádkozik.
 . . . Mi felkelünk, a fájdalom vigasztal,
 Egy nemzet gyásza nemesak leverő;
 Nép mely dicsőt magasztost így magasztal,
 Van élni abban hit, jog és erő!

